

УДК 347.243

Терещенко Вікторія Юріївна,

здобувач кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ОБ'ЄКТИ САМОЧИННОГО БУДІВНИЦТВА

Постановка проблеми. Цивільно-правові наслідки, що наступають за здійснення самочинного будівництва, можуть бути як позитивного характеру для суб'єктів самочинного будівництва, так і негативного характеру, як наприклад, зобов'язання здійснити знесення, перепланування об'єкта. Визнання права власності за особою, що здійснила самочинне будівництво об'єкта нерухомості є для цієї особи позитивним цивільно-правовим наслідком здійсненого самочинного будівництва.

Мета дослідження. При аналізі позитивних правових наслідків самочинного будівництва необхідним здається торкнутися питання права на захист цивільних прав та інтересів та дослідити місце такого засобу захисту права як визнання права, а також визначити його місце серед інших засобів захисту цивільних прав та інтересів.

Захист цивільних прав у судовому порядку включається до загального порядку захисту цивільних прав. Це положення стосується всіх осіб. Так, відповідно до ч. 1 ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування.

Стан дослідження теми. У науковій літературі використовують поняття «способи захисту» та «засоби захисту». Поняття «засоби захисту» використовуються для здійснення судового захисту. В юридичній літературі немає єдиного підходу до визначення поняття засобу правового (судового, адміністративного) захисту. На думку одних вчених, засобом правового захисту є позов, заява або скарга [1, с. 235; 2, с. 10; 3, с. 317-318]. Інші вчені вважають засобом правового захисту рішення суду, адміністративного органу [4, с. 30].

Деякі автори вважають, що поняття «засіб захисту» і «спосіб захисту» повинні трактуватись як ідентичні поняття [5, с. 18]. Проте існує й інша точка зору, згідно з якою категорії «засіб» та «спосіб» пов'язані, однак далеко не ідентичні між собою. Тоді як перша відповідає на питання: «Чим захищаються

права?», то друга – «Як цей захист здійснюється?» [6, с. 40].

Виклад основного матеріалу. Говорячи про засоби судового захисту, на нашу думку, необхідно вести мову про сукупність прийомів, за допомогою яких забезпечується відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та інтересів осіб, тобто застосування способів захисту.

У юридичній літературі були зроблені спроби дати визначення способів захисту цивільних прав. Так, на думку Ю.К. Толстого і О.П. Сергєєва, під способами захисту суб'єктивних цивільних прав розуміються закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких відбувається відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вчиняється вплив на правопорушника [7, с. 244]. Як відзначає О.П. Вершинін, способи захисту – це передбачені законом дії, які безпосередньо спрямовані на усунення перешкод на шляху здійснення прав суб'єктами [8, с. 32]. Крім цього, деякі автори визначають способи захисту і як «реакцію уповноважених осіб на порушення цивільних прав» [9, с. 241-242].

Порядок і межі застосування конкретного способу захисту цивільного права залежать від змісту суб'єктивного права, яке захищається, і характеру його порушення. Часто спосіб захисту порушеного права прямо визначається спеціальним законом, який регламентує конкретні цивільні правовідносини. Так, наприклад, власник майна, якого незаконно позбавили права володіння цим майном, відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 16 ЦК України може витребувати своє майно із чужого незаконного володіння, тобто відновити становище, яке існувало до порушення права. Разом з тим, особі надається право вибору способу захисту свого порушеного права. Відповідно до ст. 1213 ЦК України, набувач зобов'язаний повернути потерпілому безпідставно набуте майно в натурі. У разі неможливості повернути в натурі потерпілому безпідставно набуте майно, відшкодовується його

вартість, яка визначається на момент розгляду судом справи про повернення майна. Цьому правилу не суперечить і та обставина, що в цивільному праві зустрічаються випадки, коли одночасно застосовуються кілька різних способів захисту цивільних прав.

Перелік способів захисту цивільних прав міститься в загальній частині цивільного законодавства. В ч. 2 ст. 16 ЦК України закріплено, що способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Одним із способів, визначених положеннями ст. 16 ЦК України є визнання суб'єктивного права. Як відомо, суб'єктивне цивільне право – це приватне право. Тому суб'єкт, якому це право належить, вправі сам визначити межі і спосіб захисту свого права, якщо воно порушене, з урахуванням характеру допущених невизнання, оспорювання або порушення права. Тому суб'єкт не може, наприклад, вимагати повернення майна з чужого незаконного володіння (відновлення становища, яке існувало до порушення права), якщо право володіння не порушувалося. Але при порушенні права володіння він може пред'явити лише вимогу про визнання права володіння (або всього права, комплексу прав, в який входить право володіння). Суб'єкт сам вирішує питання про те, слід йому на даному етапі витребувати майно у незаконного володільця чи ні.

Позов про визнання права може бути пред'явлений навіть і тоді, коли правовідносини, у зміст яких входило суб'єктивне право, про захист якого йде мова, вже припинилось, але сторона заперечує факт його (права) існування в минулому.

Позови про визнання ще не порушеного права (такого, що не визнається чи оспорюється) можуть пред'являтися, а відповідні вимоги позивачі повинні задовольняти незалежно від строку позовної давності. Якщо право не порушене, перебіг строку позовної давності не починається (ст. 261 ЦК України). Коли ж суб'єктивне цивільне право вже порушене, позов про визнання права може бути пред'явлений у межах встановлених строків позовної давності, якщо тільки закон не допускає можливості захисту права в суді без обмеження строком позовної давності.

Якщо суд задовольняє позовні вимоги про визнання права або іншу подібну вимогу, рішення суду зазвичай не підлягає примусовому виконанню, оскільки виконання такого рішення суду не передбачає вчинення будь-яких дій [10, с. 128-130].

Визнання права є одним з найпоширеніших способів захисту цивільних прав і законних інтересів. Теорія визнання в цивільно-процесуальному аспекті була розроблена відомим юристом В.М. Гордоном [11, с. 370]. І понині визнання в праві складає прерогативу науки цивільного процесуального права, яка досліджує його в аспекті класифікації позовів.

Визнання права як спосіб захисту цивільних прав може розглядатись як родове поняття, що охоплює собою такі видові поняття як визнання (наявності) права, визнання правочину недійсним, визнання правочину дійсним, визнання факту існування правовідносин між сторонами, визнання факту відсутності правовідносин, визнання зобов'язання невиконаним, визнання обов'язку (обов'язків) іншої особи, визнання іншої особи такою, що втратила право.

Такі формулювання способів захисту права є лише конкретизацією такого способу захисту цивільного права як його визнання і не можуть кваліфікуватись як неприпустиме поширювальне тлумачення п. 1 ч. 1 ст. 16 ЦК України. Зауважимо, що абзац другий ч. 2 ст. 20 ГК України зазначає на можливість пред'явлення вимоги про визнання не тільки наявності, а і відсутності права. На жаль, судово практика протягом тривалого часу була схильна до обмежувального тлумачення поняття визнання права, що в кінцевому рахунку веде до обмеження доступу до правосуддя [10, с. 128-130].

Визнання права як спосіб застосовується у випадку, коли наявність у особи конкретного суб'єктивного права піддається сумніву, суб'єктивне право оспорюється, заперечується або ж існує реальна погроза таких дій, наприклад, за позовами про визнання права авторства на твори науки, літератури і мистецтва, за позовами про визнання права власності та ін. Так, якщо власник жилого будинку не має на нього правовстановлюючих документів, то він не може ним розпорядитися, а також захистити свої права як власник у разі порушення їх третіми особами. Визнання права є засобом усунення невизначеності у взаєминах суб'єктів, створення необхідних умов для його реалізації і запобігання з боку третіх осіб дій, які перешкоджають його нормальному здійсненню [12]. Т.І. Іларіонова відзначає, що визнання права – це особлива міра захисту охоронно-забезпечувального характеру, що створює додаткові умови для задоволення інтересів особи у спірних ситуаціях [13, с. 6].

Визнання права як засіб його захисту по своїй природі може бути реалізовано лише в

юрисдикційному (судовому) порядку, а не шляхом здійснення позивачем будь-яких самостійних односторонніх дій. Вимога позивача про визнання права звернена не до відповідача, а до суду, який повинен офіційно підтвердити наявність чи відсутність у позивача спірного права.

Здебільшого вимога про визнання суб'єктивного права є необхідною передумовою застосування інших способів захисту. Наприклад, щоб відновити положення, що існувало до порушення, чи примусити боржника до виконання обов'язку в натурі, позивач повинен довести, що він має відповідне право, захисту якого він вимагає. Однак нерідко вимога про визнання права має самостійне значення і не охоплюється іншими способами захисту. Так, визнання права є розповсюдженим способом захисту права власності, інших абсолютних або оспорюваних прав [12, с. 413-414].

Інститут визнання права є одночасно і матеріальним (цивільно-правовим), і процесуальним. Обумовлено це, головним чином, тією обставиною, що визнання має виключно юрисдикційний (судовий) спосіб захисту цивільних прав, і частково тим, що воно володіє великою специфікою і давньою історією, що дозволяє йому виділитися в самостійне явище процесуального права.

Цікава оцінка використання інституту визнання права розповсюджується в рівній мірі як щодо прав речових, так і щодо зобов'язальних. Можливість захисту цивільних прав у формі визнання права із зобов'язання без яких-небудь виключень визнається вітчизняною судовою практикою і допускається разом з визнанням прав речових [15, с. 128-130].

Як вже було зазначено, вимога про визнання права, на відміну від більшості інших видів вимог, може бути пред'явлена щодо захисту не тільки порушених, а й таких суб'єктивних прав, що не визнаються чи заперечуються. Оспорювання суб'єктивного цивільного права може виражатися, наприклад, у заявленні претензій на майно, яке знаходиться у власності особи. Припустимо пред'явлення позову про визнання не лише речового чи іншого абсолютного права, але і права, яке складає зміст зобов'язання. Зокрема, це можливо в тих випадках, коли сторона зобов'язання в непроцесуальних формах оспорує факт існування між сторонами зобов'язання [10, с. 128-130].

Суб'єктивне право є основним об'єктом визнання. Разом з тим, об'єктом судового визнання можуть бути також юридично значущі обставини, необхідні для виникнення, зміни і припинення прав і обов'язків.

Чинне цивільне законодавство дозволяє виділити два принципово відмінних випадки застосування такого способу захисту, як визнання права власнос-

ті, відмінності в яких обумовлені специфікою підстав. Перший спосіб – коли законом з визнанням права власності в судовому порядку пов'язується сам факт виникнення права (наприклад, безхазяйне майно для органів місцевого самоврядування, на території якого вони знаходяться, самочинна будівля); інший спосіб – що пов'язує виникнення права власності з іншими обставинами (наприклад, набувальна давність, знахідка), – коли визнання права використовується виключно як спосіб захист [15, с. 22].

Вимога про захист права, яке не порушене, а лише не визнається чи оспорується, пред'являється, зокрема, у випадках здійснення правочину, який визнається недійсним безпосередньо законом. Такий правочин є нікчемним, він право не порушує, але підставу для оспорювання чи невизнання суб'єктивного цивільного права дає. Пред'явлення позову про захист права, що не визнається або оспорується, зокрема, позову про визнання недійсним нікчемного правочину, має свій резон. Адже закон, наприклад, оголошує недійсними всі правочини, які підпадають під формулювання відповідної статті, а суд приймає рішення про те ж, але щодо конкретного правочину. Правозастосування у судах у тому і полягає, що на підставі загальної норми робиться висновок стосовно до обставин даної конкретної справи. Проте, судова практика, що склалася впродовж тривалого часу, не вважала за можливе пред'явлення позову про визнання недійсним нікчемного правочину без одночасного пред'явлення вимоги про застосування наслідків недійсності правочину [10, с. 128-130].

Одним з найпоширеніших випадків практичного застосування визнання права є звернення з позовами про визнання права власності на самочинну будівлю. Визнання права в даному випадку втрачає риси способу захисту цивільних прав в його традиційному розумінні. В цьому випадку необхідно вести мову про захист інтересів, що полягає в можливості найбільш безперешкодного використання відповідного майна і вільного визначення його юридичної долі.

Висновки. Розглядаючи такий позитивний цивільно-правовий наслідок самочинного будівництва як визнання права власності на об'єкт самочинного будівництва за позивачем, можна зробити висновок про те, що для цього необхідна сукупність умов.

По-перше, встановлення обставин щодо факту щодо того, ким було здійснено будівництво.

По-друге, встановлення обставин щодо факту належності чи надання позивачу земельної ділянки під уже збудоване майно.

По-третє, відсутність порушень прав та інтересів третіх осіб від здійсненого будівництва та відсутність заперечень зі сторони власника земельної ділянки (у випадку, коли позивачу вона надана у користування).

По-четверте, наявність акта Державної технічної комісії про прийняття об'єкта до експлуатації та про додержання архітектурних, будівельних, санітарних, екологічних та інших норм і правил.

При наявності сукупності зазначених умов таке правопорушення як самочинне будівництво об'єктів нерухомості перетворюється у визнання права власності на спірний об'єкт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 284 с.
2. Добровольский А.А. Исковая форма защиты права (основные вопросы учения об иске). – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1965. – 192 с.
3. Иоффе О.С. Советское гражданское право. – М. : Юрид. лит., 1967. – 496 с.
4. Ромовская З.В. Защита в советском семейном праве. – Львов. : Вища школа, Изд-во ЛГУ, 1985. – 179 с.
5. Вершинин А.П. Способы защиты гражданских прав в суде. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1997. – 164 с.
6. Красавчикова Л.О. Понятие и система личных, не связанных с имуществом, прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации : Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Уральская Гос. юрид. академия. – Екатеринбург, 1994. – 43 с.
7. Гражданское право / Под ред. Ю.К. Толстого и А.П. Сергеева. – СПб. : Изд-во Теис, 1996. – Ч.1. – С. 244.
8. Вершинин А.П. Выбор способа защиты гражданских прав. – СПб. : Изд-во Теис, 2000.
9. Советское гражданское право / Под ред. В.Ф. Маслова и А.А. Пушкина. – Киев : Вища школа, 1977. – Ч.1. – С. 241-242.
10. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: [В 4 т.] / А.Г. Ярема, В.Я. Карабань, В.В. Кривенко, В.Г. Ротань. – Т. 1. – К. : АСК.; Севастополь : Ін-т юрид. дослідж., 2004. – 928 с.
11. Гордон В.М. Иски о признании. – Ярославль : Типография губернского правления, 1906.
12. Цивільне право України : Підручник: У 2 т. / Борислава В.І. (кер.авт.кол.), Баранова Л.М., Жилінкова І.В. та ін.; За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – Т.1. – 480 с.
13. Илларионова Т.И. Система гражданско-правовых охранительных мер : Автореф. дисс...докт. юр. наук : 12.00.03. – Свердловск, 1985. – 32 с.
14. Цивільне право України : Підручник: У 3 кн. Кн. 1 / Є.О. Харитонов, Р.О. Стефанчук, А.І. Дрішлюк та ін.; За ред. Є.О. Харитонова, А.І. Дрішлюка. – Одеса : Юридична література, 2005. – 528 с.
15. Кузнецова Л. Некоторые вопросы признания права как способа защиты гражданских прав // Право и экономика. – 2004. – № 11. – С. 20-25.

Терещенко Вікторія Юріївна

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ОБ'ЄКТИ САМОЧИННОГО БУДІВНИЦТВА

Статтю присвячено дослідженню цивільно-правових наслідків, що наступають за здійснення самочинного будівництва. Основна увага приділена дослідженню такого засобу захисту права як визнання права та визначенню його місця серед інших засобів захисту цивільних прав та інтересів.

Ключові слова: самочинне, будівництво, захист, засоби, правові наслідки, право власності.

Терещенко Виктория Юрьевна

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИЗНАНИЯ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ НА ОБЪЕКТЫ САМОВОЛЬНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

Статья посвящена исследованию гражданско-правовых последствий, наступающих за осуществление самовольного строительства. Основное внимание уделено исследованию такого средства защиты права как признание права и определению его места среди других способов защиты гражданских прав и интересов.

Ключевые слова: самовольное, строительство, защита, средства, правовые последствия, право собственности.

Tereshchenko Viktoriia Yuriivna

SOME PROBLEMS OF RECOGNITION PROPERTY RIGHTS TO THE OBJECTS OF UNAUTHORIZED CONSTRUCTION

The article is devoted to the researching of civil-legal consequences that follow for carrying out unauthorized construction. The main attention is paid to the researching of this remedy of the protection of law as a recognition of the rights and defining its place among other protection of civil rights and interests.

Keywords: unauthorized, construction, protection, remedy, legal consequences, ownership.